

ÉRTEKEZÉSEK

A FILOZÓFIAI ÉS TÁRSADALMI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL

A M. TUD. AKADEMIA II. OSZTÁLYÁNAK RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

Dr FINÁCZY ERNŐ

OSZTÁLYTITKÁR.

IV. KÖTET. 3. SZÁM.

AZ ÁLLAMCÉLOK ELMÉLETE
ÉS A KULTÚRPOLITIKA

SZÉKFOGLALÓ ÉRTEKEZÉS

ÍRTA

KORNIS GYULA

RENDES TAG

PELOLVASTA A II. OSZTÁLY 1931. ÁPRILIS 13-ÁN TARTOTT ÜLÉSÉN

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA

1931

AZ ÁLLAMCÉLOK ELMÉLETE ÉS A KULTÚRPOLITIKA

SZÉKFOGLALÓ ÉRTEKEZÉS

ÍRTA

KORNIS GYULA

RENDES TAG

FEOLVASTA A II. OSZTÁLY 1931. ÁPRILIS 13-ÁN TARTOTT ÜLÉSÉN

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1931

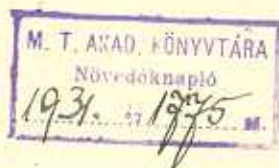
AZ ÁLLAMCÉLOK ELMÉLETE ÉS A KULTÚRPOLITIKA.

I. A kultúrpolitika problémaköre. — II. A valóságos állam. — III. Az eszményi állam. Az államecélok elméletének jogosultsága. — IV. A kultúra értékrendszerének megvalósítása, mint az állam végső célja. — V. Kultúra hatalom által s hatalom kultúra által. — VI. A kultúrpolitika feladata és fejlődési indítékai. — VII. Szociális állam és kultúrállam. — VIII. A kulturális állame cél és a relativizmus.

I.

Hegel már több mint száz évvel ezelőtt az állam lényegét és végső célját a szellemben, a kultúrában pillantotta meg és a jóléti és pusztá biztonsági állammal szemben a kultúr-állam fogalmát (bár nem ezzel a szóval) teremtetten meg. A kultúrpolitika azonban *elméletileg* úgyszólván máiglan csak *közigazgatási fogalom* maradt, a *Wohlfahrtspolizei*-nak egyik ága. Ha az államelméleti irodalmat átvizsgáljuk, meglepő, hogy — Stein Lőrinc nagyszabású hegelianus kísérletét nem tekintve — a kultúrpolitikának az állam céljával való összefüggését, ennek elvi alapjait legfőljebb csak érintve találjuk, de sehol sem bukkanunk rá a kérdés tüzetesebb s rendszeres vizsgálatára. A kultúrpolitikának közigazgatási része maradt mindig az érdeklődés tárgya. Pedig a művelődés közigazgatásának csak eszközjelentősége van ahhoz a célhoz mérten, mely a kultúrára vonatkozóan az állam fogalmában rejlik. A kultúrpolitikai kérdések messzefekvő elvi háttere rendszerint csak alkalmilag hívta fel magára a figyelmet, ha pl. egyházpolitikai, egyetemi autonómiai, népiskolai kérdések világnézeti vonatkozásai kerültek a politikai küzdelmek keresztüztüébe.

A kultúrpolitika elmélete, vagyis elvi, filozófiai alapjainak vizsgálata azért is szorult háttérbe, mert az állam konkrét

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

eladatainak rangsorában a szellemi javak tervszerű ápolása és fejlesztése a legújabb időkig viszonylag kevésbé jelentékeny helyet foglalt el. A nemzetnek befelé és kifelé való védelme és biztonsága, az állam jövedelmeinek biztosítása, az anyagi terhek igazságos elosztása (adók, pénzügy), a gazdasági élet szabályozása és fokozása az államnak, mint hatalmi szervezetnek fenntartása és fejlesztése szempontjából elsőbbséget élveznek látszott, mint a kultúrjavak nagyobb arányú ápolása. E mellett az is bizonyos, hogy — amint ezt az állam liberális felfogása különösen hangoztatta — a kultúra terén tudja az állam legkevésbé alkalmazni egyik főjegyét, a kényszerítő legfőbb hatalmat, mert a kultúra első sorban szabad egyéni, személyes tevékenység eredménye. A jogrendnek és a gazdasági politikának az állam valóságos életében való primátusa tükröződik vissza abban a tényben is, hogy a kultúrpolitika elmélete az államelmélet többi ágaival, pl. a jogpolitikával és gazdasági politikával szemben annyira fejletlen maradt.

Ha a kultúrpolitika elméletét meg akarjuk szerkeszteni, tárgyunk természetének immanens logikájából folyólag a következő problémák lépnek elénk.

1. Először is mi a kultúra? S ha kitűnik, hogy az objektív, egyénfölötti értékek rendszere, vajjon mi ennek az értékrendszernek szerkezete? Milyen a megvalósításra való igénye?

2. Mit köteles tenni és mit tehet az állam a kultúrának, mint értékrendszernek megvalósítására? Hogyan folyik az államnak ez a feladata az állam fogalmának belső természetéből? Ha valóban van az államnak, mint legfőbb társadalmi közösségnek, ilyen kultúrpolitikai feladatköre, miképpen lehet levezetni e feladatkör egyes elveit és területeit a kultúrának, mint értékrendszernek természetéből és jegyeiből? Mik az államnak kötelességei és jogai a kultúrpolitika terén? Mik a jogok elvi határai, tekintettel arra, hogy az állam polgárai különböző értékfelfogások körül csoportosulnak? Megilleti-e az államot, mint hatalmi szervezetet ezekben az értékkérdésekben a döntés és kikényszerítés joga? vagy pedig inkább csak a szellem szabadságát védő s az ellentéteket kiegyenlítő szerepre korlátozódik? Minthogy a nemzetet épen a közös

kultúra, azaz bizonyos történetileg egyneművé szilárdult sajátos értékelési-szellemi közösség avatja nemzetté, mi a viszonya a nemzetállamtól képviselt kultúrpolitikának az egész emberiség kultúrájához? Mennyiben lehetséges világkultúrpolitika, miután a kultúrának, mint objektív értékrendszernek kötelező ereje az egész emberiségre érvényes? Mi a viszonya a nacionalizmusnak és a kozmopolitizmusnak a kultúrpolitikában?

3. A politika már maga értékelés, tehát többé-kevésbé szubjektív. De vajjon nem hatványozódik-e meg ez a különben is szubjektív természete, ha a kultúrára, mint értékrendszerre vonatkozik, vagyis ha mint alkalmazott világ-nézet kultúrpolitikává alakul át? Lehetséges-e ilyen alapon kultúrpolitikát, mint *tudományt* szerkeszteni? Nem ütközik-e bele ebbe az igénybe az értékítéleteknek többé-kevésbé irracionális, az érzelmek talajába nyúló, a logika észszerű síkjára maradék nélkül sohasem vetíthető természete? S ha mégis lehetséges a kultúrpolitika, mint tudomány, hogyan viszonylik ez a gyakorlati államférfiú konkrét tevékenységéhez, az államművészetéhez?

4. A történetileg kialakult politikai pártirányzatoknak mi esoda ideális típusai szerkeszthetők meg elvi szempontból a kultúrpolitika terén? Azaz: mi a tipikus kultúrpolitikai értékelő állásfoglalása az individualizmust képviselő liberálisizmusnak s az univerzalizmust képviselő konzervativizmusnak és szocializmusnak?

Ezeknek a problémaköröknek vizsgálatában természetesen mindig szem előtt kell tartanunk azt a különbséget, mely a politikát, mint az állam céljáról, szerkezetéről és működéseiről szóló *tudományt*, és a politikát, mint az állam bizonyos cselekvéseit, azaz a konkrét gyakorlati államművészetet egymástól elválasztja. E különbségeknek megfelelően a «kultúrpolitika» szó is két jelentést takar: az egyik a kultúrpolitika *elmélete*, vagyis az állam céljának és működéseinek a kultúrához való viszonyát kutató tudományos vizsgálat, a másik viszont a kultúrpolitika *gyakorlata*, vagyis az állam kulturális tevékenysége, az a mód, ahogyan a gyakorlati államférfiú az elméletből folyó irányelveket a konkrét lehetőségek-

hez, az állam anyagi és szellemi helyzetéhez mérten alkalmazza. Ha felül akarunk emelkedni a filozófiai publicisztikának mindig valamely adott hely és idő, ország és kor helyzetéhez és kérdéseire tapadó körén, akkor — bármennyire csábító lenne is magunkat az elvek magas, de hűvös légköréből a körülöttünk zajló élet meleg hullámaiba vetnünk — tárgyunkat csupán a kultúrpolitika filozófiai alapjaira kell korlátoznunk. Egyébként minden mélyebb politikai felfogáskülönbség harca *végzőfokon* úgyis csak a filozófia területén, a világnézeti elvek magasabb régióiban vívható meg.

II.

Az imént fölvetett kérdéseket egy készülő nagy munkában vizsgálom meg, melynek címe: *A kultúrpolitika elmélete*. Ebből most azt a fejezetet szakítom ki, mely az államoctok elméletének és a kultúrpolitikának viszonyát kutatja.

Az államot először *empirikus* síkon vizsgálhatjuk, mint valóságot, úgy, ahogy van. Ekkor tipikus tényeket állapítunk meg: azt, hogy a meglévő államoknak mindig van meghatározott területük, népük, jogrendjük, ennek biztosítására egységes hatalmuk, fejlettebb fokon gazdasági, jóléti és kulturális tevékenységük. Az állam természetrajza mint tényt kutatja: milyen szerepet játszanak ezek a jegyek, mitől függenek, a történet folyamán hogyan változnak?

Nyilvánvaló, hogy az állam eredetileg nem az észnek találománya, hanem gyakorlati szükségletekből megindult hosszú társadalmi-történeti folyamat műve, mely a primitív társas közösségek, a hordák, törzsek szokásaiból, majd később a vezetők (törzsfők, fejedelmek) jogalkotásából jut a szervezethez magasabb fokára. Az állandó letelepülés nyomán mind több feladat hárul a központi hatalomra, mind több szabályozni való van kifelé és befelé az emberek együttélése szempontjából. Fokozatosan születik meg az állam első s mindvégig legfőbb jegye, a *jogrend* s az ezt megállapító és őrző *hatalom*. Akkor születik meg az állam, ha e kettő együtt már kialakult. A jogrend megállapítása, védelme és

kikényszerítése az állam első létoka (*causa*), de egyszersmind célja és igazolása (*rációja*) is. Állam nincs jog nélkül. A jog biztosítja az állam életét és fennmaradását s az állam alkotja túlnyomóan (vagy engedélyezi) a jogot s biztosítja végrehajtását. A jog végrehajtása közben emelkedik kézzelfoghatóvá az állam közakarata és hatalma, amikor a polgárnak adót kell fizetnie, katonáskodnia, vagyona fölött bizonyos korlátozással rendelkeznie stb.

De ebben a jogi oldalában, bármennyire fontos, nem merül ki az állam. Más pozitív működése is van, sőt ez egyre növekszik: a *gazdasági* élet és a *művelődés* terén kifejtett tevékenysége.

Az állami jogrend és hatalom védi az egyesek gazdasági munkáját és vagyonát, megállapítja a pénzügyi rendszert, útvonalokról s egyéb közlekedési és technikai eszközökről gondoskodik, melyek a gazdasági élet fejlődéséhez szükségesek, a maga munkakörébe vonja a vasutat, postát, a nagy természeti energiaforrásokat, ipari és kereskedelmi politikájával belenyúl a gazdasági életbe, megállapítja a vámokat, megkönnyíteni iparkodik külföldi piacok szerzését stb. Az állam visz egyedséget a gazdasági életbe, mely különben szétszóródónék, különösen mióta az egész földgömb gazdaságilag mindjobban egységessé, egy nagy gazdasági területté szélesedik. Az állam tevékenységének túlnyomó része ma egyre inkább gazdasági természetű. E tény súlyát még csak növeli a modern állam egyre fokozódó szociálpolitikai tevékenysége: az igazságosabb jövedelemelosztás biztosítása, az osztályellentétek kiegyenlítése, hogy az erősebb ki ne zsákmányolhassa a gyöngét; a szociális törvényhozás, munkásbiztosítás, közegészségügyi és népjóléti intézmények felállítása és fejlesztése.

Az állam a társadalomnak első sorban jogi formája. Mint jogrend azonban főképp csak az emberek külső viselkedését szabályozza: véd, az egyéni önkénnyel szemben szilárd formát ad az emberek magatartásának, rendet teremt és fenntart, de közvetlenül sohasem szabályozhatja a belsőt, az érzelmet, a szellemet. Maga nem teremthet erkölcsöt, tudományt, művészetet, legföljebb ezek feltételeiről gondos-

01. -
 kodik, anyagi és szervező erejével őket támogatja, a szellemi javak megszerzésének lehetőségét iskolák útján a különböző társadalmi rétegek számára egyformán biztosítja. Az államra a művelődés terén is mind több és több feladat hárul.

III.

Mindezek a *tények* a mai állam valóságát, megjelenési formáit tárják elénk. Azonban e tények mögött nagy világnézeti problémák rejtőznek. Az államnak valamennyi kérdése ugyanis valamely *célhoz*, illetőleg e célban rejlő értékhez mérten oldható meg. Aki az állam jogalkotó hatalmát fel akarja használni, a meglevő rendet és intézményeket meg akarja változtatni, az előtt mindig valami célnak kell lebegnie, egy értéknek, amelyhez viszonyítva a javasolt változtatás értékesebb, mint a meglevő rend. E részleteklok végső célokba és értékekbe torkollnak, melyeknek foglalta a reformra törekvő szemek előtt mint állameszmény, az állam ideális lényege és mintája fénylik. Az állami tevékenység mögött tehát tudattalanul vagy tudatosan mindig világnézet, filozófiai álláspont húzódik meg. Mi az állam végső célja, értelme, ideája? Milyennek kell lennie az államnak? Mi a rendeltetése az emberiség történetében és jövő fejlődésében, az egyetemes emberi haladásban?

E kérdések fonalán egészen természetesen alakultak ki a különböző *államcél-elméletek*. Az egyik szerint az állam célja az egyes java, az egyén boldogsága; a másik szerint a közösség java, a közboldogság (eudaimonizmus, utilitarizmus). Ebből fakad a *jóléti állam* eszménye. Egy másik elmélet az állam egyedüli célját a jogban látja, mely biztosítja az egyén szabadságát (jurizmus). Ezen az elvi alapon sarjadjik ki a *jogállam* eszméje. Viszont az állam etikai céljelmele, melynek Platon az atyja, az állam végső rendeltetését az erkölcs megvalósításában pillantja meg: egyén és állam e végső etikai célban fedi egymást. A XIX. század elején ez az elmélet a nagy német idealizmusban renaissance-át éli: Fichte, majd Hegel ebből a gondolatból igazolják az állam létjogát, jelentőségét s világtörténeti misszióját; az erkölcsi

végecélből vezetik le az állam konkrét céljait, mint eszközöket. Az erkölcs itt tágabb értelemben a szellem egész értékrendszerét, a kultúrát jelenti. A kultúra megvalósítása végső fokon az állam célja. A jóléti és a jogállam mellett így emelkedik ideállá a *kultúrállam* fogalma.

Az állam végső céljának kitűzése kétségkívül nem tapasztalati ténymegállapítás, hanem ideálszerkesztés, ami eleve bizonyos értékelő állásponton lehetséges. A tapasztalat mindig csak azt mutatja, milyen az állam, de nem azt, hogy milyennek kell lennie. Érthető tehát, hogy amikor a XIX. század második felében a pozitívizmus szelleme lép előtérbe, amelynek tudományprogramja csak a tényeknek és ezek törvényszerűségének megállapítása, akkor ennek az iránynak tény-fetisizmusa s kizárólagos tapasztalati módszere mélyen lenézte az állam céljának ideológiai és értékelméleti vizsgálatát, ebben csak afféle henye metafizikai problémát látott, melynek spekulatív kutatását eleve kirekesztette a tudomány birodalmából. A pozitív tények világa úgysem deríthet fényt az állam végső rendeltetésére, mintegy történet-metafizikai lényegére. Ez a felfogás uralkodik egészen a XX. század elejéig, amikor a német idealizmus alap gondolatai úgy, ahogy a filozófia egész területén, az államfilozófiában is újra erőre kapnak.

A merev pozitívizmussal szemben az államecélok vizsgálatának jogosultsága, ha egyelőre figyelmen kívül hagyjuk is az államfogalom értékelméleti alapvetését, mind 1. *tudomány-elméleti*, mind 2. *pszichológiai* szempontból igazolható.

1. Ha ugyanis az államról elméletet akarunk szerkeszteni, lehetetlen meg nem vizsgálunk azokat a végső elveket és célokat, melyeket az állam az emberi társadalomban megvalósítani hivatva van. Természetes a vágy, hogy a tények tapasztalati vonalát tovább húzzuk ki a már nem tapasztalható világba. Ha jogosultsága van a természetfilozófiának, mely a természet tapasztalati tényeit iparkodik végső elvekből magyarázni, akkor épen oly jogosultak vagyunk az emberi társadalomnak s az államnak végső mibenlétére és céljára vonatkozóan is elvi álláspontot elfoglalni. Ez az álláspont a fejlődés folyamán kétségkívül változik, de azért e

mellett mindig szükséges és jogosult marad. Ha tudományosak a pozitivizmussal csakis a matematika észszerű eljárását vagy a tapasztalati ténymegállapítást tartjuk, melyek egyetemes meggyőző erejűek és mintegy kézzelfoghatók, akkor valóban az állam ideológiai vizsgálata nem tudományos. De akkor semmiféle filozófia sem tudományos, mert hisz ennek logikán kívül többi területe mind a metafizikába, illetőleg végső értékmeggyőződésekre nyúlik. Akkor a világnak és létnek az *egész* szempontjából való elvi nézése, a totalitásból való látás törekvése, azaz a filozófia egyáltalában elveszti jogosultságát. Ezek a végső elvi kérdések azonban mindigunkénytelenül fölfakadnak, akármilyen is egy korszak pozitív tudásának tartalma, mert az emberi szellem mindig kiiparkodik tölteni a pusztá tények ismereteinek hézagait, hogy *egységes* világnézetre tehessen szert. S a világnézet e kérdései szigorúan tudományosan, a tudomány egész logikai apparátusával vizsgálhatók, egészen összhangban azokkal az eredményekkel, melyeket a mindenkori pozitív tudományos kutatás felmutat. Szaktudomány és metafizika kölcsönösen megtermékenyítik egymást. Amint az államelmélet mint szaktudomány az állam egy-egy *oldalára* vonatkozóan speciális hipotéziseket állít fel, ép úgy joga van az államfilozófiának az állam *egészére* és *végső céljára* nézve egyetemes elveket szerkeszteni. És amint az államelméletnek, mint szaktudománynak nincs jogában elvetni a hipotézist, mint módszeres megédeszközt csupán azért, mert később esetleg új belátások fölülmúlják és megcáfolják, ép oly kevéssé mondhat le az államfilozófia a végső szintézisek, az állameszmények szerkesztéséről csak azért, mert a jövő a maga fejlettebb tudásával majd ezeket átalakítja vagy épen elveti. S ha kitűnik, hogy koronként a végső elvek is az emberi felfogásban változnak, bár feltétlen és változatlan érvényességi igényvel lépnek is fel, vizsgálatuk tudományos jellegén ez sem változtat, mert hisz a «pozitív» tudományok eredményei is állandóan módosulnak s kiegészülnek. Ez minden emberi ismeretnek tragikus természete, akár a szaktudományban, akár a filozófiában: az igazságnak nem végleges megragadása, hanem csak fokozatos megközelítése. A pozitivizmus tehát téves

úton jár, amikor mint negativizmus megtagadja a metafizikának s vele a politika terén az államel-elméleteknek tudományos jellegét és jogosultságát.

2. De az államecélokról való elmélkedés jogosultságát igazolja az államnak *pszichológiai* vizsgálata is. Az állam ugyanis első sorban szellemi kategória. Nem pusztá vak természeti folyamat, hanem az emberi akaratnak és céloktól vezetett cselekvésnek is az eredője. Nem mechanikus valami, hanem élő dinamikus egység. Nem valami szubsztanciának merev állapotszerűsége, ha mindjárt *statusnak* hívjuk is, hanem funkció, egy szellemi szervezet folytonható aktivitása. Célok tartják össze, melyeket autonóm akarata, souverain hatalomkifejtése hajt végre. Nem pusztá természeti folyamatok causalis története, hanem céloktól, mint rációktól vezetett szellemi tevékenység is. Van az állatoknak is társadalmuk, a méhek és hangyák is *államot* alkotnak. De ezek együttélését a reflexszerű ösztönök változatlan természeti törvényei irányítják; nincsenek tudatosan kitűzött céljaik s ezeket tervszerűen megvalósító cselekvésük: társadalmukban a természet pusztá causalis rendje, de nem az akaratot hajlító normatív rend uralkodik; nincs náluk jog és jogtalanság, alkotmányos és alkotmányellenes magatartás, nem hoznak törvényeket és szolgáltatnak igazságot, nincs jogtudatuk és államtudatuk, nincs a kormányzóknak és a kormányzottaknak felelősségérzése, mert nincs tudatos akarata és cselekvése. Mennyire más az embereknek, mint öntudatos lényeknek társadalma és állama!

Az állam akaratának és cselekvésének eleve fel kell tennie célokat, melyekkel, mint rációkkal, igazolja eljárását. Ha törvényeket hoz, alkotmány-reformot tervez, más államokkal szerződéseket köt, új intézményeket szervez, rendeleteket ad ki, akkor mindig céloknak kell előtte lebegnie. Ezek a célok azonban végiggondolva, észszerűen mindig magasabb állandó célokba, mint alapmeggyőződésekbe, elvekbe emelkednek, melyek az állam egész jogalkotását, valamennyi intézkedését áthatják. Az elvi alapon álló politikai pártoknak (melyek közül a többség az állam életét irányítja) programja mögött mindig bizo-

ros, az állam céljáról való felfogás húzódik meg, amely viszont értékbeli meggyőződésre vezethető vissza. Ha ez a meggyőződés minden értéket az egyénnek tulajdonít, akkor az államot csak eszköznek tartja, melynek feladata lehetővé tenni, hogy az egyén a benne szunnyadó erőket szabadon kifejthesse. Az *individualista* értékfelfogásból fakad a liberalizmus állameél-elmélete, egyben az államélet minden terén be nem avatkozás gyakorlati álláspontja. Az *univerzalista* értéktudat csak a közösségnek értékét érzi, az egyénnek csak annyiban tulajdonít értéket, amennyiben a közösséget, mint eszköz szolgálya. Ebből az értékelési talajból a szocialisztikus-ommunisztikus állameél virágzik ki: az állam feladata az egyénfölötti értékek megvalósítása, az egyénnek teljesen fel kell olvadnia az államban. Ez elmélet gyakorlata: a jogrendek s minden intézménynek szocializálása, a magántulajdon rendszernek eltörlése, az egyéni szabadságjogoknak megsemmisítése. Liberálisnak vagy szociálistának, konzervatívnak vagy radikálisnak, demokratának vagy arisztokratának, nacionalistának vagy internacionalistának lenni annyit jelent, mint más és más értékfelfogást táplálni az állam célja felől. Minden politikai pártprogramm lényegében alkalmazott világnézet. Amit politikai elveknek nevezünk, az végső elemzésben nem egyéb, mint az állameélről való értékmeggyőződés. Minden párt tudatosan vagy tudattalanul ehhez mérve bírálja az állam meglévő szerkezetét, jogrendjét, intézkedéseit s javasolja átalakító reformjait. Mióta a parlamentek teljesen demokratizálódtak, a világnézeti ellentétek világszerte kiéleződtek a pártalakulásban. Valamikor, ha több párt volt is, mindezek az uralkodó osztályt képviselték, melynek homogén világfelfogása volt; s minthogy a liberális állam magát világnézeti szempontból úgyis semlegesnek nyilvánította s a be nem avatkozás álláspontján volt, természetes, hogy a világfelfogás különbözősége politikailag kevésbé éreztette hatását. Ellenben a teljesen demokratizált parlamentek tagjai egészen heterogén világnézeti emberek, akik a társadalom egymással ellentétes értékfelfogású rétegeinek exponensei. Érthető tehát, hogy a világnézeti ellentét a mai parlamentekben sokkal nagyobb szerepet játszik, sőt egye-

nest döntő súlyra tesz szert a pártoknak az állami hatalom elnyeréseért folytatott küzdelmében.

A gyakorlati politika persze az elvekkel, mint ideális célkitűzésekkel szemben kénytelen az adott hatalmi és egyéb helyzettel is számolni s ehhez többé-kevésbé alkalmazkodni. Annál is inkább, mert a végső és állandó cél megvalósításának ezerféle eszköze, azaz részlete célja lehet. A gyakorlati politika a spektrum sokféle színében játszhatik, de ezek összege mégis a végső cél fehér fényében egyesül. A végső állameél mindig messzefénylő ideál, melynek normái eltorzulnak a valóságban, mihelyt ennek ráncaihoz símulnak. A mindenkori valóságos állam mindig egy bizonyos történeti helyzet egyszeri eredménye: bizonyos nemzet bizonyos korban, bizonyos lelkiséggel s bizonyos természeti-gazdasági feltételek között. Az állameélből folyó normatív s az adott helyzetből folyó történeti kategória nem fődik egymást. A kettő között a fázis-eltolódás örökös. Ésszerű, logikai síkon megszerkesztett örökérvényű abszolút államelmélet vagy politika lehetetlen. Hisz maguk a végső elvek fogalmazványai is, a világnézet alapmeggyőződései is többé-kevésbé változnak. Melyek az igazi elvek, az érvényes végső célok? — ez éppen a tudomány örök problémája, melynek igazságtartalmához csak folytonos kutatással mindjobban közeledik, ha nem éri is el a maga boldogító teljességében. Az állam valóságát többé-kevésbé átsugározzák bizonyos ideálok, melyeknek halványabb vagy élénkebb nyomait kinyomozhatjuk benne. S viszont a valóságos államélet szemlélete meg folytonos alkalom arra, hogy felcsillanjon az elmében az ideál, mely megvalósítást követel s törekvésre serkent. Az ideál részt vesz a valóságban s a valóság részt vesz az ideálban. Nem haladnak egy lépésben, de kísérik egymást. Ez az államélet fejlődésének mélyebb dinamikája.

Az állam végső célja, akármilyen értékelő állásponton tűzzük is ki, kétségkívül elvont természetű *formális* elv, melyet az adott helyzethez, konkrét politikai feladatokhoz mérten lehet csak tartalommal kitölteni. S éppen a cél formális természete okozza a legnagyobb nehézséget s diszkréditálta az állameél-elméleteket. Miért? Mert ugyanazon formális cél-

hoz sokféle konkrét eszköz, mint alsóbbrendű cél vezethet s ezek igen sok esetben, bár különbözők, többé-kevésbbé logikusan levezethetők a végső formális célból. Ha az erkölcs, a platonai ἀγαθόν a végső cél, mennyi mindenféle eszköz, mint részlete, állítható ennek szolgálatába a platonai nő- és vagyongözösségtől kezdve az egyszerűséget, szegénységet és egyenlőséget a guillotine árán is követelő jakobinizmusig, de mindig az erkölcs jogcímén. Vagy ha az államcél eudaimonisztikus, azaz a közboldogság, milyen rugalmasan lehet ezzel igazolni a szélső fejedelmi abszolútizmust épen úgy, mint a kommunizmus proletáruralmát. Milyen könnyen hajlítható a közboldogság értékmérő vesszeje bármely uralkodó hatalomhoz! A jurisztikus államelmélet a végső célt a jogban, az egyéni szabadságok biztosításában látja. De a jog formális elve is tartalmilag mennyire egymástól elütő intézkedést takarhat! S mégis mindenki érzi, hogy az állam céljában benne kell rejlenie valami módon az erkölcsnek is, a jognak is, többé-kevésbbé a közjólét gondolatának is. Persze erkölcsön a legtöbb ember az uralkodó pozitív erkölcsöt érti; a jog és közjólét fogalma viszont sokféle árnyalatú lehet, főképp a szerint, vajjon az állam céljáról elmélkedő egyénnek értékérzése az individualizmus vagy pedig az univerzalizmus felé hajlik.

IV.

Ha keressük azt az átfogó célgondolatot, amelyben rejlő értékeszme megvalósítását végső elemzésben az államnak szolgálnia kell, ezt csak a kultúrában találhatjuk meg. A kultúra ugyanis az abszolút értékeknek rendszere: a jónak, igaznak, szépnek és isteninek értékei, amelyeknek megvalósulási formái: az erkölcs és jog, a tudomány, a művészet és a vallás. Mi az emberiség végső rendeltetése? A kultúra értékeinek a sok évezredes fejlődés folyamán való objektíválása. Sőt a fejlődésnek is a világtörténet lassan hőmpölygő időárjában az a mértéke, vajjon az emberiség szellemi erőinek kibontakoztatásával mennyiben tudja megközelíteni ezeket az értékeket. A kultúra értékrendszere az emberi haladás célja, egyben mértéke. E végre van a földön az *egyén*, a na-

gyobb lelki közösséget alkotó *nemzet* s végül a nemzeteket átfogó *emberiség*, melynek öntudatos történeti egységet épen a *humanitás* eszméje, vagyis az a feladat kölesönöz, hogy mennél teljesebben bontakoztassa ki a legkülönbözőbb fajokban és nemzetekben rejlő emberi szellem a maga erőit, ami viszont azt jelenti, hogy törekedjék a kultúra értékeinek megvalósítására. A kultúra az emberiség, mint egész, életének — a pusztai állati vegetatív életfolyamattal szemben — legbensőbb értelme és legfőbb célja. Az emberi történet, — antropocentrikus nagyzással szólva — a «világtörténet» tényének az értékek normatív síkján mint eszmény a világkultúra felel meg.

Egyénnek, nemzetnek, emberiségnek végső célja tehát — bár különböző úton és dimenzióban — egy: a kultúra értékrendszerének megvalósítása. Minthogy pedig az állam nem egyéb, mint a nemzetnek külső jogi és hatalmi szervezete, ennek végső célja sem lehet más, mint a nemzeté: a kultúrának fokozatos megvalósítása.

Az állam *magában véve* sem nem értékes, sem nem érték-telen társadalmi alakulat. Értéket és legitimációt neki a kultúra, mint rajta túlfekvő cél kölesönöz, melynek megvalósítását lehetővé teszi. Ezt különösen ki kell elméletileg emelnünk az államról való legszélsőbb negatív állásponttal, az anarchizmussal szemben, mely az állam létjogát azért tagadja, mert benne csak az embernek abszolút személyes szabadságát korlátozó, reá jogi kényszerű alkalmazó hatalmat lát. Szemében az ilyen szervezett és rendszeres hatalmat az emberiség haladása feleslegessé teszi. Az anarchizmus az államelméletben ugyanolyan szerepet játszik, mint a szkepticizmus az ismeretelméletben. Aki ugyanis az igazság megismerésének lehetőségét tagadja, ezzel máris egy igazságot elismer, t. i. azt, hogy nem vagyunk képesek az igazságot megismerni. Hasonlóképp: aki az államnak, mint a kultúra értékrendszerét szolgáló jogrendnek és hatalomnak létjogát tagadja, egy jogszabályt már elismer, t. i. azt, amely megtiltja az emberek közt a jogi kényszerűt. De hogy ennek a tilalomnak szankciója legyen, ahhoz már kell egy szervezett közhatalom, mely ezt a tilalmat végrehajtja s akkor már az államfogalom embriója kezd kibontakozni előttünk.

Ugyanígy önellenmondásra vezet a Tolsztoj-féle etikai vagy evangéliumi anarchizmus is, mely a felebaráti szeretet nevében a nem velem, hanem *másokkal* szemben alkalmazott jogi kényszer miatt tartja erkölcstelennek s így létezésre jogosulatlannak az államot. Azonban: ha az emberek mégis alkalmaznak kényszert másokkal szemben (kínoznak, gyilkolnak, lopnak stb.), akkor mégis kell egy szervezett hatalom, amely ezt megakadályozza s a felebaráti szeretet etikai parancsát külsőleg megvédi s neki érvényt szerez. Ez az erkölcsi alapon álló anarchizmus nemhogy megsemmisítené az állam értékét, hanem egyenest etikailag igazolja, mint a felebaráti szeretet, a humanitás, az erkölcs, tágabban a kultúra örét. Ez az evangéliumi anarchizmus megfelel az arról, hogy az állam nem önérték vagy öncél, hanem csak eszköz a kultúrértékek szolgálatában. Az a *helyes* állam, amely ezt a célt szolgálja. Ilyen magasabb értékszankció nélkül az állam csak nyers hatalommá fokozódik le, mely kikényszerítheti az engedelmséget, de felsőbbrendű igény és igazoltság nélkül, egyben a lelkekben mélyebben gyökerező tekintély nélkül.

Hogyan egyeztethető össze a kultúra cél gondolata, mint eszmény, a *valóságos* államnak, mint a *történelmi* fejlődés csapadékának természetével? Hogyan viszonylanak a meglévő, valóságos államnak jegyei és működései a kultúrának megjelenési formáihoz? Más szóval: hogyan viszonylik az állam két fő jellemző vonása: a jog és ennek szankciója, a hatalom a kultúrának értékrendszerét megvalósító erkölcshez, tudományhoz, művészethez, valláshoz?

Az államnak és a jognak — mint már Platon jól látta — célja ugyanaz: az *igazságosság* értékének megvalósítása. Az állam és a jog lényegében azonos. Az állam ugyanis mint törvényhozó a normatív, rendező rend s viszont a kodifikált jog a már rendezett rend. Állam és jog válhatatlan egység. Ha az új n. jogállam első sorban jogrend, a jogrendnek célja pedig az igazságosságnak megvalósítása az emberi közösségben, viszont az igazságosság a kultúra értékrendszerének egyik lényeges eleme: akkor *in idea* az állam már az egyik kultúrértéknek mint eszménynek: az *igazságosságnak* sajátképeni

megvalósítója és megvalósulása (más kérdés, vajjon ez mennyiben sikerül neki). *A jog mélyén rejlő erkölcsi önérték, az igazságosság tehát az első híd, mely a kultúra és a jogállam fogalmát összeköti.* Az állam képviseli a kultúra értékrendszerének megvalósításában kat' exochén a jogi értékeket s ezek erkölcsi, metajurisztikus forrását, az igazságosságot. A chartaalkotmányok rendszerint elöljáróban általános, *a priori*, a részletes törvényeket megelőző (praelegislatív) irányelveket jelentenek ki, amelyekben rejlő jogok («természetjogok») a polgárokat, mint embereket, azaz erkölcsi személyiségeket mindenek felett és előtt megilletik s amelyek alkalmazása nyomán fog az ország népe s az állam igazán fejlődni és boldogulni, jobbra és emberibbé válni. Azok a jogi tételek, melyeket mint alapjogokat az egyes államok alkotmányában találunk (mint pl. a jogegyenlőségre, a személyes szabadság, lakás, levéltitok sérthetlenségére, a szólás- és sajtószabadságra stb. vonatkozó jogokat), voltaképp mind az emberi személy erkölcsi méltóságára és öncélúságára vonatkozó etikai értékítéleteknek jogtechnikai formában való kifejezései. Ezek az alapjogok már metajurisztikus, erkölcsi értékrendszeren alapulnak, melynek egyes elemeit csak pozitív jogi forrásokba öntik. Az erkölcsi értékítéleteknek erre a jogtechnikai kifejezésére azért van szükség, mert az állam az emberek sokaságának folytonos társas kiegészülési folyamata. Szakadatlanul megújuló életformájának egységét pedig csak a jog, ennek külsőleg is egyformán szabályozó ereje biztosíthatja.

Az igazságosság, mint a jog legmélyebb lényege, megköveteli, hogy az állam, ez a normáló rend, mind a gazdasági, mind a szellemi javak (kultúrjavak) fejlesztésének és szétosztásának feltételeit is biztosítsa, ezek között pedig különösen gondoskodjék arról, hogy az egyént sajátos szellemi erőinek és személyiségének szabad kifejtésében, azaz a művelődésben a kölcsönös igazságosság védje és segítse. *Az igazságosság erkölcsi értékén keresztül tehát már a pusztán jogállam fogalmában bizonyos mértékig virtualiter benne van a kultúrállam fogalma.* A jogrend védi és segíti az egyént személyiségének szabad kibontakozásában, ami egyszersmind

előfeltétele annak, hogy a többi kultúrártékek is megvalósuljanak. Ily értelemben nélkülözhetetlen előfeltétele a *status civilis*, a jogrend (a «civilizáció») a kultúrának, következésképpen: a jogállam a kultúrállamnak.

Ha az állam, mint jogrend védi s ezzel lehetővé teszi a kultúra fejlődését, akkor viszont a kultúra meg mindjobban etizálja, szellemmel, értékkel telíti meg az államot. Minél fejlettebb ugyanis a kultúra, azaz minél több valósul meg az értékrendszerből, annál jobban fejlődik a pozitív jogrendszer is. A jog ideálja ugyanis az erkölcs. A pozitív, történeti jog úgy fejlődik, hogy — ha mindjárt zeg-zugos úton is — mindjobban közeledik az erkölshöz, a jogtudat nyomon kíséri az erkölcsi értéktudat haladását: a jogfejlődés ideális végső pontján a jog már azonos lenne az erkölccsel, a jogi tételek fednék a helyes erkölcsi értéktételeket. A jognak és az erkölcsnek ez a viszonya alapja egyszersmind a jogállam és a kultúrállam viszonyának is. A jogállami szükségképpen kultúrállammá emelkedik, ha a jogi értékek mélyén rejlő erkölcsi értékeket is közvetve meg akarja valósítani.

V.

Az állam másik főjegye a *hatalom*. Ez az állam fennmaradásának és önkifejtésének eszköze, melynek alkalmazását a *jog* szabályozza. Viszont a *kultúra* az a végső cél, melyet a hatalomnak a jogtól szabályozott alkalmazása szolgálni köteles. De mi a közelebbi viszonya az állami hatalomnak a kultúrához? Vajjon lehet-e 1. hatalom által kultúrát s 2. kultúra által hatalmat teremteni és fokozni?

1. A kultúrjavakban rejlő értékjelentéseket át kell élni, személyesen autonóm módon felismerni. Az értékélménynek ez az egyéni természete már eleve akadálya annak, hogy a hatalom pusztán parancsszavára közvetlenül mélyebb kultúra fejlődjék ki. A szellem hatalom, de a hatalom nem szellem. A pusztán hatalom nem tudja az értékélményeket, ezeket a legbensőbb, irracionális, «meleg» szellemi aktusokat kiváltani. Hiába rendeli el az állami hatalom, mit tartsak erkölcsösnek és mit erkölcsetlennek, mit érezzek szépek s

mit rútnak, mit szeressek s mit gyűlöljek. A szellem talaján minden halkan magától, szabadon nő, erőszakkal bensőleg semmi sem fejleszthető. A hatalomtól külsőleg erőszakolt kultúra gyökértelen, éretlen, senyvedt művirág.

Azonban ha a hatalom nem tud is így közvetlenül új értékfelfogást, azaz kultúrát teremteni (legfeljebb többé-kevésbé ennek csupán racionális és technikai elemeit), mégis egy sereg fontos eszköz áll rendelkezésére, amelyek segítségével a kultúra megindulását és fejlődését *közvetve* fokozatosan elősegítheti. Először is gondoskodhatik a kultúra anyagi feltételeiről: a legkülönbözőbb fajta iskolákról s egyéb kultúrintézményekről, ezek méltó fenntartásáról és fejlesztéséről. Mindezek az intézmények nemcsak az ész csiszolása, hanem érzelmi ráhatás, példa, szuggesztívó, imponálás útján előkészítik a fogékonyságot a kultúrához szükséges értékélményekre. Az iskolai nevelés, a finomultabb szokások, irodalmi és művészeti ráhatás, főképp az új nemzedék lelkében, lassanként meg tudja teremteni azt a lelki talajt, mely a kultúrjavak értékjelentésének megragadásához, kiéréséhez, sőt további fejlesztéséhez szükséges.

Igy lassú és fáradságos módon az állami hatalom is tud közvetve kultúrát fejleszteni s meg tudja találni az utat a szellem világába. Ez, mint kultúrállamnak, a maga céljából folyó kötelessége is. A kultúra fejlesztésére irányuló politikában az állami souverainitás komor ércábrázata önkénytelenül is megenyhül és átszellemül, mert a kultúrának, mint az államcél erkölcsi-szellemi oldalának fénye vagy legalább is ennek visszaverődött sugarai érik. Az eszmék hatalma és a hatalom eszméje nem ellentétes, mert az állam valóságos hatalma is lényegében azoknak az értékeszméknek hatalmán alapul, melyek az állam intézményeibe történetileg irradiálódtak s valósággá szilárdultak.

2. A másik, megfordított kérdés: rejlik-e hatalom a kultúrában? Lehet-e kultúra által hatalmat teremteni? Ez a kérdés a valóságos államot, mint hatalmi szervezetet a történet folyamán mindig mélyebben érdekelte: nem a kultúráért, mint végső államcélért fejlesztette a hatalmat, hanem a hatalom fokozására a kultúrát. Nem a kultúra volt

előtte a cél s a hatalom csak eszköz, hanem a hatalom a cél s a kultúra csak eszköz.

A kultúra ugyanis szellemi hatalmat jelent s ez a szellemi hatalom egyik legfőbb forrása a fizikai hatalomnak is. Ez érvényes a kultúra valamennyi megjelenési formájára. A tudomány a természet és a társadalmi élet törvényeit kifürkészve, a bekövetkező jelenségeket előre látja, a természet kincseit kiaknázza, új hasznos energiaforrásokat nyit meg, a technika útján a termelést megsokszorozza, a teoretikus tudás alkalmazásával gazdasági s így politikai hatalmat jelent. Az ízlést finomító művészet első sorban szellemi hatalom marad, amikor a nemzet öntudatát fokozza, de gazdasági értéke miatt anyagi hatalom forrása is lehet. Az állam hatalmának legfőbb alapja azonban az erkölcs: a polgárok önfeláldozó bátorsága, munkakedve, kötelesség- és felelősségtudata, szolidaritásérzése, a nemzet felsőbb missziójába vetett hite. Minél műveltebb egy nemzet, azaz minél szélesebb rétegeiben a tudásnak és az erkölcsnek minél magasabb fokán áll, annál jobban tudja a maga szellemi és anyagi energiáinak mennyiségét növelni, tehát annál hatalmasabb is. A kultúra értékeinek megvalósítása, a kultúrjavak fokozása egyben a hatalom fokozása is. Az utóbbi nem ideális öncél, de a kultúrának, mint tevékenységnek természetes történeti mellékterméke. Sok barbár népet azért fűjt le a Történet géniusza bolygónk színpadáról, mert nem volt fogékonysága a kultúra értékei iránt, s helyet kellett engednie oly érdemesebb népeknek, melyek szelleme mozgékonyabb és alkalmazkodóbb, melyekben több az iniciatíva, bátorság, munkakedv, erkölcsi tisztaság és szívósság. A történet tanúsága szerint a primitívebb népek, bár egy időre hódítóként léptek fel, vagy kénytelenek voltak átvenni a magasabbrendű kultúrát s ennek szolgálatába állani, vagy elpusztultak, szétszóródtak s más népekben feloldódtak. A kis Európa népei majdnem az összes többi földrészt igájukba hajtották s ma közvetve majdnem az egész Földnek urai: ez a legfényesebb bizonyítéka annak, hogy a kultúra valóban hatalom is.

De nem ellenkezik-e a kultúrának, mint értékrendszernek ideális lényegével a hatalom, mely végső elemzésben mégis erő-

szakot, az egyéni vagy nemzeti személyiség erkölcsi autonómiájának megsértését jelenti?

Az abszolút értékek megvalósítást követelnek. Ha egy nemzet (állam) az értékek realizálásában jobban kitűnik, a benne rejlő szellemi energiákat buzgóbban s nagyobb erőfeszítéssel bontakoztatja ki s így fejlettebb kultúrára tesz szert, akkor természetes, hogy részint önkénytelenül, részint tudatosan ebben a fejlettebb kultúrában rejlő szellemi és anyagi hatalom expanzióra tör s legyűri a jóval kisebb kultúrájú államot, melynek népe nem fejt ki akkora munkát az értékek megvalósításában. A kultúra eszményének feltétlen megvalósítási kötelessége formálisan igazolja a fejlettebb kultúra szellemi s ebből folyó politikai hatalmát. A kultúrának és a hatalomnak fogalmai tehát nem absolute idegenek egymástól. Más kérdés azonban, vajjon adott történeti esetben a kulturális többség erkölcsi joga nem pusztán idealizáló ürügy-e a brutális és önző hatalomváagnak, s a legfőbb szellemi értékek uralma, a kultúra imperializmusa mögött nem rejtőzik-e csupán a területi-hatalmi megnagyobbodás vagy az anyagi kizsákmányolás erkölcstelen ösztöne?

Kultúra által hatalom, mint látjuk, szereshető. Ez nemcsak sokszor megismétlődő történeti tény, hanem kultúráfilozófiailag, sőt etikailag igazolható is.

VI.

A kultúra értékeinek megvalósítása az állam végső ideális célja, melyet csak mint eszköz szolgál a jogtól szabályozott állami hatalom. Bár az államnak valamennyi (jogalkotó, végrehajtó, gazdasági stb.) működése végső elemzésben ebbe az ideális célba fut össze, mégis van egy külön tevékenységi köre, mely a kultúra értékrendszerének megvalósítására sajátképen törekszik, az idevágó konkrét célokat kitűzni s ezekhez a legalkalmasabb eszközöket alkalmazni iparkodik: a kultúrpolitika. A kulturális államcél-elméletbe, melynek körvonalait itt vázoltam, így tagolódik bele természetesen a kultúrpolitika, egyszersmind így tűnik elénk az államéletben való centrális szerepe és jelentősége.

01.14

A kultúrpolitika tüzi ki a nemzeti művelődés eszményeit, gondoskodik az ezeket megvalósítani hivatott erőkről és intézmények szervezéséről, kitapogatja a nemzet lelki szükségleteit s ezeket tervszerűen kielégíteni iparkodik. Amint a gazdasági és társadalmi politika a gazdasági javak megfelelő termelése és igazságos elosztása fölött őrökdi, a kultúrpolitikának az a feladata, hogy a művelődési javak helyes termeléséről és elosztásáról gondoskodjék s ezzel a társadalmi egyensúlyt biztosítsa. Mert a társadalom, mint egész, csak úgy egészséges szellemileg s csak úgy képes a szükséges szolidaritásra és közös munkára, ha szervezetének valamennyi tagja a *neki* megfelelő műveltségben valóban részesül. Csakis a szellemi javak helyes oekonómiája biztosítja mind az egyénben, mind a kollektív nemzeti lélekben szunnyadó erők teljes kibontakozását, ami viszont feltétele annak, hogy a végső cél, a kultúra értékrendszere mennél hatékonyabban és nagyobb mértékben megvalósuljon.

A kultúrpolitika jelentősége az államacél szempontjából akkor szökik különösen szemünkbe, ha egyrészt az állam politikai szervezetéhez, közjogi berendezéséhez, másrészt gazdasági és társadalmi politikájához való viszonyában vesszük szemügyre. Ugyanis, ami az elsőt illeti, nyilvánvaló, hogy csakis a fejlett szellemi kultúra biztosítja az *állami hatalom és a jog* helyes gyakorlását. A jogoknak és jogegyenlőségnek csak úgy van értelme és egészséges társadalmi funkciója, ha a társadalom tagjait megfelelő műveltség képesíti a jogok helyes gyakorlására. Csak a műveltség bizonyos fokára emelkedett polgárok tudják a demokratikus intézményeket és egyformán kiterjesztett jogokat a közösség érdekében hasznossá tenni, különben mindezek csak súlyos veszedelmek forrásai. A kultúrpolitika és a gazdaságpolitika mélyebb viszonya pedig abban rejlik, hogy az *anyagi kultúrát is voltaképp a szellem teremti, mozgatja és lendíti*. A fejlettebb, kiesiszolt értelem, az élénkebb képzelet, a kitartó akarat s önkéntes fegyelem fokozza fel s teszi mind gazdaságosabbá a munkát; a fejlettebb, műveltebb szellem tud csak alkalmazkodni hajlékonyan a mindenkori gazdasági feltételekhez, teremti meg a technikát, nyit meg új energiaforrásokat s veti

meg az élet mind előnyösebb gazdasági alapjait, amivel egyszersmind lehetővé teszi a kultúra további fejlesztését. *A szellem, a kultúra mintegy az anyagon keresztül fokozza fel önmagát.*

Mi szabja meg a kultúrpolitika feladatkörét s ennek egyes ágazatait? Természetesen az *értékrendszer szerkezete*. A szellemi javak, melyeknek ápolásáról, fejlesztéséről és helyes elosztásáról a kultúrpolitika törekszik gondoskodni, az *önértékek* (jó, igaz, szép és isteni) körül kristályosodnak, mert a szellemi javak nem egyebek, mint a kultúra értékeinek emberi tevékenység útján konkrét formákban való megjelenései. Ahányféle faja van tehát a kultúra ezen megvalósulási formáinak, annyiféle ága van a kultúrpolitikának is. A négy alapértéknek megfelelő szellemi javak: az erkölcs, a tudomány, a művészet és a vallás. Ezeknek megfelelően a kultúrpolitika ágai: *erkölcs- vagy neveléspolitikai, tudománypolitikai, művészetpolitikai és vallás- vagy egyházpolitikai*. Jellemző, hogy a kultúrpolitika adminisztratív területén történetileg is ugyancsak az ágazatok alakultak ki, melyekre értékelméleti megfontolás útján jutottunk.

De hogyan jutott egyáltalában az állam kultúrpolitikai öntudatra?

Az első indíték az abszolutisztikus uralkodók hatalmi motívuma vagy egyéni kedvtelése, az egyiptomi fáraóktól, a görög tirannusoktól s római császároktól kezdve, a bagdadi és kordovai kalifákon, a renaissance olasz kényurain és a XVIII. század francia királyain keresztül, egészen a XVIII. század felvilágosodott abszolutizmusának nagy monarcháiig. Tudósokat és művészeket hívnak udvarukba, fényes épületeket emelnek, iskolákat alapítanak, könyvtárakat s múzeumokat gyűjtenek össze, de céljuk első sorban nem a kultúrának, mint ilyennek megvalósítása, hanem a *hatalmi állam* gondolata: az állam külső hatalmának fejlesztése, részint a művészetek pompa-presztizse által, részint a tudományoknak gyakorlati, főképp gazdasági és katonai alkalmazása útján. A XVIII. század felvilágosodott abszolutizmusának *jóléti állam-konceptiója* az állami mindenható gyámkodást a közjólét nevében a kultúra valamennyi ágára kiterjeszti: a vallásra, a

tudományra, művészetre, iskolaügyre, melyet egyenest elvileg is politikummá avat. A felvilágosodott abszolutisztikus fejedelmek azért rendezik és fejlesztik nagy hővvel a közoktatásügyet, hogy a tudás ereje útján mennél hasznosabb állampolgárokat tegyenek szert, akik egyben engedelmes alattvalók. A kultúra fejlesztésének észszerű indítékául a hasznosságot s ezen keresztül az állam hatalmának növelését tartják. Ebből az egyoldalúan utilitarisztikus értékelésből érthető kultúrpolitikájukban a hivatalnokképzés és a szakiskolák nagy hangsúlya. Nem a kultúr állam, hanem a pusztán jóléti állam eszménye lebeg előttük: a kultúra, az emberi haladás az ő racionalista szemükben csupán abban áll, hogy az anyagi jólét, a boldogság, az elégedettség gyarapszik. Az eudaimonizmuson kívül nincsen az államnak magasabb szellemi hivatása: a nép jóléte egyszersmind belső biztonság is az állam hatalmát veszélyeztető felforgató törekvések ellenében.

A *jogállam*, bár eszmeileg az államecélt a jogrendre korlátozta, a valóságban mindig több volt ennél az államminimumnál: az államnak bizonyos feladatait a kultúra terén is természetesen teljesítette (pl. iskolák, egyetemek, múzeumok, könyvtárak stb. felállítását vagy támogatását). Az államecélnak a kultúra irányában való *tényleges* kibővülése szükségképpen magától alakult ki. A társadalom élete ugyanis mind bonyolultabbá vált, vele párhuzamosan mind több oly feladat támadt, melyeket az egyesek vagy a kisebb közösségek nem tudtak megoldani. E feladatok megoldása tehát arra a legnagyobb közösségre hárult, melynek legtöbb koncentráható ereje van: az *államra*. Az államnak akaratlanul is rá kellett ébrednie kultúrpolitikai hivatására, mert különben egy sereg művelődési feladat, melynek teljesítése az államnak benső ereje szempontjából épen nem közömbös, megoldhatatlan s a véletlenre bízva maradt volna. Mind erősebb figyelmet kellett fordítania a közoktatásügyre, mert a felekezetek és a községek anyagilag képtelennek bizonyultak ezek fenntartására és fejlesztésére; amikor a modern tudomány igen költséges «nagyüzemmé» alakult át, a kutatóintézmények felállítása és fenntartása szintén jórészt az

államra hárult; a múzeum-, könyvtár- és színházügy, a műemlékek ápolása, a tudományos, irodalmi s művészeti társaságok és intézmények, melyek eredetileg magánjellegűek voltak, mind lassankint a legtöbb helyt az állam támogatására szorultak, annak ellenére, hogy a legtöbb állam elvileg a *liberalizmus* negatív álláspontján volt, mely az államecélt csak a rendben és biztonságban látta s az államot nem tekintette a kultúra közvetlen kollektív alanyának, melynek pozitív feladata is van a kultúra terén. A liberalizmus a pozitív kulturális feladatokat csak az egyénekre, mint sajátképeni szellemi alkotó erőkre óhajtotta bízni. Individualizmusa ugyanis eredetileg természettudományi modell után indult: ahogy az atomok mechanikája a természetben összhangot hoz létre, az ember-atomok korlátlan tevékenysége és versenye is a társadalom terén végül harmóniában hangzik ki. A hegeli államelmélet monisztikus metafizikán nyugodott, mert az abszolút szellem, melynek megjelenési formája az állam, minden hatalom és érték hordozója; ezért az állam Hegelnél a kultúra terén is mindenható. A liberalizmus mintegy a leibnizi pluralisztikus metafizikával volt összhangban: minden egyén külön kis kozmosz, mely magától kifejti mind szellemi, mind anyagi téren a maga erőit. Az államnak tehát nincs egyéb szerepe, mint az egyéni szabadság védelme. A liberalizmus kultúrpolitikája is tehát elvileg — Nietzsche kifejezését ide alkalmazva — csak «félénk tartózkodás».

A liberalizmus negatív álláspontja azonban a történeti valóságban csak doktrinér elv maradt, mert végrehajtásának ösztönszerűen ellenállott a *nemzeti állam* eszméje, még inkább érzése. Az individualista elméleti liberalizmust, melynek szemében az állam csak az egyénekért van, ellensúlyozta a nacionalizmus, amely viszont a nemzetben öncélt látva, az egyént iparkodott feloldani az államban. Ebben nemesak hatalmi szervezetet, hanem a nemzeti kultúra sajátos értékeinek letéteményesét is érezte. A nemzet ugyanis első sorban nem faji-biológiai, hanem történetileg lassan kialakult szellemi-kulturális közösséget, azonosan értékelő lelkiséget, érületet, homogén kultúrát jelent. Az, ami a nemzeteket egymástól mint sajátos jegy megkülönbözteti, első sorban a kultúrájuk.

A nemzet tehát szellemi-erkölcsi principium. Az emberi kultúra mindig valamely nemzeti kultúra formájában és tudatában fejlődik ki s csak aztán szélesedik, főképp racionális elemeiben, egyetemes emberi kultúrává, világkultúrává. A nemzet a maga külön életét sajátos kultúrájában éli ki, a maga lelkét kultúrája tükrében szemléli. Ezért minden nemzet legfőbb becsvágya a maga nyelvét, irodalmát, művészetét, szokásait, jogrendszerét eredetinek, mástól különbözőnek tekinteni s a maga sajátosságában továbbfejleszteni. A nacionalizmusban kétségkívül a hatalmi expanzió kívül idealisztikus értékvonás is rejtőzik: szilárd hit a nemzet kultúrájában, szellemi értékeiben, felsőbb erkölcsi s történet-metafizikai rendeltetésében, gyakran transzcendens színezettel: Istentől való «kiválasztottságában».

Minthogy pedig ami belülről a nemzet, az kívülről az állam, természetes, hogy a XIX. század folyamán nagyra nőtt nemzeti tudatosság a nemzetnek oly mélyen érzett sajátos kulturális hivatottságát és misszióját átsugározta külső hatalmi szervezetére, az államra is. E szerint az állam nemcsak arra való, hogy arról gondoskodjék, hogy polgárai biztonságban érezzék magukat és jóllakjanak, hanem arra is, hogy a fizikai öfenntartáson felül az emberhez, mint eszes lényhez méltóan, a szellem világába is felemelkedhessenek, a nemzetben rejlő szellemi értékeket kifejthessék. Az állam nemcsak adót behajtó, kényszert alkalmazó közhatalom, hanem szellemi-erkölcsi célok és értékek hordozója is, a nemzet külsőleg megnyilvánuló méltóságtudata és tekintélye. A nemzet, mint közösség, történeti organizmus: az állam viszont ennek tudatosan szervező életalakja. Amit tehát a nemzeti társadalom nem tud magától megtenni, főképp anyagi erők és szervezet híján, azt pótolja, segíti, kiegészíti s szervezi az állam a kultúra terén is. Tulajdonképpen a nemzet a kultúrának célhordozó alanya s az államhatalom e kulturális célok külső objektíválója. Minthogy a nemzetállamban nemzet és állam ugyanazon egy «szubsztanciának» csak két aspektusa, de lényegben azonos: természetes, hogy a nemzeti kultúrájuk ápolásának és fejlesztésének szervezése fokozatosan a liberális államdogmatika ellenére is az állam kezébe ment át.

Nem az államteóriák teremtették meg tehát a kultúr-államot, — bár a kultúr-állam elméletének lényege már a XIX. század elején készen volt a nagy német idealizmusban — hanem a nacionalizmusnak meleg benső lelki áramlata, mely még az uralkodó liberális államfelfogás atomisztikus individualizmusával szemben is fokozatosan bele tudta szóni gyakorlatilag az állame célba a nemzeti kultúra fejlesztését. Így a nacionalizmus ívelte át a kultúra hídján az állame célban az örök értékeket s a kor aktuális történeti értékeit. A nemzeti eszme, a nemzeti kultúrának szellemi expanzív ereje avatta valóban az államot kultúr-állammá s építette bele a zord állami mechanizmusba, mint egyik főtengelyt, a kultúr-politikát. De ezen keresztül és felül a nacionalizmus lelki talaján nő ki az állame cél-elmélet is, mely az állam végső ideális rendeltetését általában a kultúrában pillantja meg.

VII.

Vajjon nem ritka levegőjű doktrinér-idealizmus, sőt utópizmus-e, ha az állam, e kemény és vaskos hatalom elé olyan végtelenbe nyúló célt tűzünk ki, mint a kultúra ideális értékeinek rendszere? Vajjon vannak-e érintkezési pontok az eszmények irreális világa és az államelet nyüzsgő valósága között?

Ha az értékrendszert egybevetjük az állam fejlődésének tényeivel, a látszólagos ellenmondás azonnal enyhül. A tényleges állame célok ugyanis a történet folyamán fokozatosan épen a kultúra átfogó célgondolata irányában fejlődtek. A *jogállam* célja a jognak, az ebben rejlő igazságosság erkölcsi értékének megvalósítása. Az úgynevezett modern *szociális állam* ugyanerre céloz. Mindezek a célok a kultúra értékrendszerének elemei. A tényleges állame célok a XIX. század folyamán maguktól úgy bővültek, hogy az állam a nevelés, tudomány, művészet fejlesztésében is hatalmas erőt fejt ki s magát büszkén *kultúr-államnak* minősíti. Ma már az állam mind a szellemi, mind az anyagi értékterületeken az *egész* kultúrát, a társadalom egész élettartalmát felöleli.

E különböző célok nem egyoldalúan, egymás mellett,

hanem organikusan, egymást áthatva fejlődtek. Egyik a másikat nem zárta ki, hanem rétegszerűen egymásra rakódtak, szummálódtak. Az államcélok hierarchiájában azonban továbbra is egyik legfontosabb szerepe maradt a *jóléti állam*-nak, sőt mintha az államértékek táblájára ma a gazdasági érték mind nagyobb és vastagabb betűkkel lenne ráírva. Hogyan hozható ez összhangba a kultúrával, mint az állam legfőbb céljával?

Az értékek teljes rendszerében nemcsak önértékek, hanem *levezetett* vagy *eszközértékek* is helyet foglalnak, melyek a szellemi kultúra önértékeinek megvalósításában nélkülözhetetlen feltételek. Ilyenek az *élet- és gazdasági értékek*, melyek a szellemi kultúrával szemben az *anyagi kultúrát* képviselik. Ennek rendezése és szervezése részben szintén az állam feladatkörébe tartozik, mert az egyesnek, családnak, községnek tevékenysége és ereje egymagában nem elégséges ahhoz, hogy életszükségleteiket kielégítsék s így lényüket kifejthessék. A polgárok fizikai jóléte s anyagi java az állam egyik alapja, fennállásának és virágzásának alapvető feltétele. Sőt: szellemi kultúra sem jöhet létre megfelelő anyagi kultúra nélkül, a kettő a legélénkebb kölcsönhatásban van, egyik a másiknak szerves feltétele. *Így közvetve a jóléti-gazdasági államcél is a kultúra fogalma felöleli.*

E szerint a *történetileg kialakult, valóságos államnak reális céljai túlnyomóan összhangban vannak a kultúrának, mint értékrendszernek ideális lényegével s az ebből folyó cselekvési normákkal.* Ezek ugyan nem a tapasztalatból merítik igazolásukat, de mindenesetre a kulturális államcél-elméletre nézve nem közömbös az eszmék légüres terében való konstrukció vádjával szemben az a tényleges út, melyet a történeti állam a fejlődés folyamán eddig megtett a kultúra, mint végső eszmény irányában. Ha a valóságos modern állam működéseiről bizonyos hozzátapadt rétegeket lehántunk, ezeknek ma hirdett céljai s a kultúrértékek között a diszharmónia fokozatosan elenyészni látszik.

A diszharmónia *gyakorlatilag* onnan támad, hogy az értékek közül egy-egy, bizonyos korszakokban, különös hangsúlyt nyer, mely az értékeken alapuló célrendszer egy-

ségét és egyensúlyát megbontja. Ilyen cél-eltoló szerepe van, főképp a világháború óta, de már jóval előtte is a *gazdasági érték*nek, mely a mai állam tevékenységének egyoldalú gazdasági színezetet kölcsönöz.

A gazdaságpolitika túlnyomósága történeti eredetében, bármily paradoxul hangzik, ugyanabból a forrásból táplálkozik, mint a kultúrpolitika: a *nemzetnek* a maga értékét és erejét fokozni törekvő vágyából. Láttuk, hogy az eredetileg csak az egyénnel törődő politikai liberalizmus miképpen lép frigyre a nacionalizmussal: a nemzetben rejlő szellemi értékek lehető kibontakoztatási vágya teremti meg az intenzívebb és céltudatos kultúrpolitikát, mely fokozatosan a kultúrállam koncepciójává szélesül.

De ugyancsak a nemzet önkifejtési vágya térítette le a gazdasági liberalizmust is individualista álláspontjáról, mely kezdetben az egész gazdasági életet az egyéni verseny szabad zsákmányául engedte oda, az államnak csak azt a szerepet engedve, hogy az egyéni szabadságot védelmezze. A gazdasági liberalizmus előtt jóideig a nemzet, ennek az egész társadalmat átfogó közössége nem volt jelentős kategória. Hogyan lett azzá? A gazdasági fejlődés az ipari kapitalistákat összefogásra, trösztökbe, kartelekbe való szövetkezésre indította. Ekkor már nemcsak az egyén, hanem ezek a nagytőke-csoportok is az állam védelmére és támogatására szorultak, mert a gazdasági verseny a többi országokkal is megindult s mindinkább szükségessé vált a nagyban termelt árúk elhelyezése a külföldön, a világpiacon. Így a liberális államra most már nem pusztán az egyéni versenyszabadság védelme hárult, hanem pozitív gazdaságrendező és irányító feladat is: a nemzetet mennél több munkaalkalommal ellátnia, vállalkozással gazdagítania kellett. A világgazdasági verseny nemzeti üggyé vált. A nemzet most már nemcsak mint történeti-kulturális közösségtudat, hanem mint kollektív gazdasági érdekelttség is előtérbe lép. A nemzet a világ gazdasági versenyében fontos kategóriává emelkedik. Az államok a nagytőke gazdasági hódításvágyát támogatják, mert ezzel nemzetük erejét és hatalmát növelik. Így találkozik a gazdasági és politikai imperializmus s szorosan összeszövődik egymás-

sal. A nemzeti állam a nagytőke gazdasági hódítását politikai célra iparkodik kihasználni. Az emberiség nagy tragédiájának, a világháborúnak is egyik főoka az államoknak új gazdasági területekre irányuló hódításvágya. A nemzet hatalmi akarata ép úgy a fellendült gazdaságpolitikának, mint ahogy szellemi önkifejtési vágya a fokozott kultúrpolitikának kútfeje.

Közben a társadalom szerkezete épen a gazdasági élet átalakulása folytán többlől megváltozik. Az egyes gazdasági érdekeltségek osztályszerűen (nagytőke, ipari munkásság, mezőgazdasági réteg) mind erősebben szervezkednek. A szervezés eszméje, egyben a társadalmi s gazdasági partikularizmus mind mélyebbé válik. A szervezkedés erejéhez mérten nő a szakadék a társadalmi rétegek között s ezzel párhuzamosan a szervezett rétegek mind több hatalmat jelentenek az állammal szemben. A politika egészen a gazdasági érdek-harc síkjára tolódik: a parlamenti pártok leplezett vagy nyílt érdekszövetségek. A parlamentek működése, a tőlük hozott törvények, az új jogi kódexek egyoldalúan a gazdasági élet szabályozásában merülnek ki az épen adott hatalmi helyzet szerint. Az állami hatalom nyíltan vagy titokban átcsúszik a legerősebb gazdasági érdekeltség kezébe: vagy a nagytőkéébe vagy az ipari munkásságéba, sokszor e poláris ellentétek között ingadozva. Félő, hogy a valamennyi társadalmi rétegre kiterjedő jogállam és kultúrállam így visszakanyarodik a nyers hatalmi állam kategóriájába, csak hogy most az egyoldalú hatalmat nem az autokrata fejedelem, hanem a plutokrácia vagy a proletárság népbiztos-oligarchiája képviseli.

Ilyen viszonyok között az utóbbi félszázadban, de főképp a világháború óta, mind nagyobb hangsúllyal lép előtérbe az állam *népjóléti célja*, a *szociális állam* gondolata. Régebben az állam már a fejlődés nagy útját járta be, amikor céljai közé iktatta a jogi és politikai egyenlőtlenség megszüntetését. A mai állam azonban, mint a világháborút követő alkotmányok s egyéb törvények mutatják, egyik legfőbb céljául tűzi ki a szociális egyenlőtlenség csökkentését, a társadalmi-gazdasági ellentétek igazságos kiegyenlítését. Így

fejlődik ki a modern *szociálpolitika*, mely látszólag első sorban gazdasági természetű tevékenység, végső fokon azonban, mint az anyagi és szellemi javaknak igazságosabb elosztására irányuló törekvés, etikai célzatú működés: a gazdasági élet rendje feleljen meg az igazságosság értékének és normájának úgy, hogy lehetőleg minden dolgozónak emberi méltósága legalább az emberhez méltó létminimum által biztosítottassék. Ezért az államnak nemcsak joga, hanem kötelessége — az individualista liberalizmus államával szemben — beleavatkozni a gazdasági életbe, hogy megakadályozza a társadalmi rétegek összeütkezősét, hogy ne egyoldalúan a munka szolgálja a tőkét, hanem a tőke a munkát. Innen a modern szociális állam új munkajoga, ebben a személyjogi kötelezettségek előtérbelépése, a termelésben a tőke és a munka, a munkaadó és munkavállaló egyenjogúsága, a munkaerő védelme s nem pusztán árúként való kezelése, a társadalmi biztosítás, a magántulajdonba való bizonyosfokú beavatkozás, a termelésnek közellenőrzése és közérdek szerint való szabályozása, a magánvállalatok bizonyosfokú szocializálása, földreform stb. Az államok legújabb törvényei világszerte mind jelei annak, hogy a szociális értéktudat abban az irányban fejlődik, hogy a magántulajdon mint termelőeszköz nem az egyén abszolút tulajdona, hanem szociális funkció és kötelezettség jár vele, használatának a társadalom közérédekével összhangban kell állania.

A szociális állame cél azonban nem elégszik meg a gazdasági javaknak igazságosabb szétosztásával, a jövedelemelosztás igazságosabb kiegyenlítésével, hanem erkölcsi jelleget még jobban kidomborítja azzal, hogy a létfenntartás minimális eszközeinek biztosításán felül a kulturális emelkedést is lehetővé tenni iparkodik. Mert a gazdasági emelkedés csakis kulturális emelkedéssel párhuzamosan adhat a pusztán biológiai létén felül a nagy tömegek életének magasabb értelmet és célt. A szociálpolitika előtt a *kultúrember* alakja és igénye lebeg. *A szociális állam is tehát a kultúrállamhoz akar felemelkedni, a szociálpolitika is a kultúrpolitikában éri el csúcspontját.* A kettőnek a kultúra értékrendszerében való találkozása teszi érthetővé, hogy az államoknak a világháború

után kodifikált alkotmányai vagy egyéb törvényei az alsó-fokú közoktatást a tanszerekkel együtt 16—18 éves korig ingyenesnek nyilvánítja, a szegény tehetséges gyermekek további tanulmányi céljára ösztöndíjakat rendel el, olyan iskolatípusokat állít fel, melyek megkönnyíteni vannak hivatva az alsóbb osztályok művelődésbeli felemelkedését és szellemi integrációját. Így az állam az új szociálpolitikai szellemtől áthatott alkotmányok következtében nem lebeg a nagy tömegek fölött, hanem ezek magukat közelebb érzik hozzá, oltalmazójukat, érdekeik istápolóját látják benne. Így fokozatosan kialakul a népben annak tudata, hogy az állam mindenkiért van, erkölcsi célja azonos az egyének céljával, nincsen elidegenítő távolság az állam és a társadalom között, az állam a nemzet a maga egészében. Ez a modern szociális állameszmény tehát lényegében elűt a XVIII. század felvilágosult abszolútizmusának jóléti államától. Az utóbbi elmélet szerint a nép üdve igazolja a fejedelem korlátlan hatalmát, mondhatnók: jóléti diktatúráját. Cél: a nép jóléte, eszköz: a fejedelem hatalma. Persze, a történelem tükre e viszony fordított képét tárja elénk: a jólétben élő nép a fejedelem számára több hatalmat jelentett. A szociális állam is ma a nép jólétét akarja, de az állam maga a nép, nem pedig a népen kívül és fölött álló hatalom.

A gazdasági liberalizmus velejében a mechanisztikus világfelfogás szülötte. Sajátos történeti paradoxon: a liberalizmus a *laissez-faire* elvvel az egyéni szabadság nevében a merev determinizmus álláspontján volt: az egyén tegyen, amit akar, a gazdasági-társadalmi életet úgyis eleve szigorú természeti törvények határozzák meg. Az állam már a gazdasági életnek természeti törvényektől megszabott mivolta miatt sem tehet egyebet, mint a rendet fenntartja; a fejlődést tervszerűen irányítani azonban nemesak nem hivatott, hanem erre képtelen is. A liberalizmusnak ezt a gazdaságpolitikai dogmatikáját, amely persze a valóságban sokszor csak elmélet maradt, erősen támogatta a XIX. század második felében a pozitívizmus szelleme is, mely a gazdasági-társadalmi életnek a fizikai világ hasonlóságára való abszolút determináltságát hirdette. A mai szociális állam szakít ezzel a merev

determinisztikus állásponttal. Az állam magát célkitűző akaratnak érzi, mely tervszerűen bele tud nyúlni a gazdasági-társadalmi viszonyokba, ezek helyes irányítása és formálása egyik főhivatása és feladata. A társadalmi fejlődés nemesak a viszonyok automatikus alakulása, hanem az emberi akaratnak is műve. Ez a felfogás a társadalmat természettudományi minta szerint képzelő pozitívizmussal szemben az államecélok elméletének, mint az állam végső értelmét kutató vizsgálatnak jelentőségét még csak fokozza. Merőben determinisztikus állásponton, mely az állami akaratot mechanikusan működő vak természeti erővé fokozza le, nem lenne értelme sem a gazdaságpolitikának, sem a szociálpolitikának, sem a kultúrpolitikának, mert a történeti folyamatban úgyis csak az jöhet létre, aminek szükségképpen az adott feltételek kényszerű oksága következtében létrejönnie kell: az állam csak passzív szemlélője lehet a szükségképpen egymásra torlódó eseményeknek. Ekkor azonban az állam elvesztené magasabb célját és rendeltetését; a kultúra értékrendszerét megközelíteni hivatott államnak, a *kultúrállamnak* eszménye értelmetlen és üres fantómmá zsugorodnék össze.

Eredmény: nemesak az értékelméleti alapon szerkesztett filozófiai állame cél, hanem az állam tényleges történeti fejlődése is — a jogállamon és a szociális államon keresztül a kultúrállamig — azt tanúsítja, hogy az emberiség hittet hisz abban, hogy úgy, amint az egyénnek, az államnak is az emberi történet nagy drámájában a vegetatív állati életen felül magasabb *ratio vitae*je van, időfeletti örök értékek rendszere, melyet a kultúra nevében foglalunk össze. E nélkül az emberi történet csak a pusztta életöszöntől, vitális érdekektől összetartott és egybetartott, nyájszerű társadalmi csoportoknak, de nem nemzeteknek és államoknak küzdőtere.

VIII.

Azonban szemben találjuk magunkat az ellenvetéssel: vajjon nem üres formális elv-e a kultúra? vajjon a kultúra címen nem lehet-e tartalmilag egészen ellentétes konkrét állami tevékenységeket igazolni? Hogyan ad útbaigazítást

az államnak adott esetben a kultúra értékeinek rendszere? Vajjon nem változnak-e a kultúrártékek egyének, korok, nemzetek, műveltségi körök szerint? Az egész emberi történet éppen az értékek körül folyó örökös harc a múltban és a jelenben: hogyan lehet ilyen ingadozó-változó értékrendszer az állam elébe mint végső célt kitűzni? Vajjon nem tör-e össze egyik korszak a másiknak értéktábláját? Miért beszélünk éppen manapság, a világháború kiábrándító tapasztalatai után, a kultúra válságáról, a kultúra eszményeibe és az emberi haladásba vetett hit és optimizmus megingásáról? Egy történetileg adott, eleven kultúra kellős közepén élünk, melynek javaiban a *mi* hitünk szerint az értékek kisebb-nagyobb mértékben megvalósultak. De mikép ismerjük fel, hogy vajjon helyes úton járunk-e? Mi a biztosítékunk, hogy valóban az igaz értékek objektiválódtak a *minket* körülvevő kultúrjavakban, melyek fejlesztését az állam elé is feladatként ki akarjuk tűzni? Vannak-e ezeken a kultúrjavakon mintegy kézzelfogható ismertetőjegyek, amelyek igazolják, hogy az időtlen értékek öltöttek bennük időbeli formát?

Kétségkívül a kultúra mint értékrendszer *formális* természetű. Azonban ezt a formális jelleget nem szabad az ürességgel azonosítanunk. A formális értékeszméknek is megvan a maguk regulatív jelentőségük: mégsem üresen maradó keretek, az élet folyton megtölti konkrét tartalommal, az egyes esetekre alkalmazza, elevenné avatja őket. A kultúrának magukban érvényes örök értékeit végső tartalmi mivoltukban nyilván nem ismerjük. Azonban az emberiség *haladása* éppen azon a *hiten* alapul, hogy az igazi értékeket fokozatosan felismeri, ha ezek objektív ismertetőjegyével nem is rendelkezik. Így az erkölcs haladása abban áll, hogy értéktudatunk az örök jósnak mind több mozzanatát képes felismerni s lelkiismeretébe beleépíteni; a jog fejlődése viszont az erkölcs haladásának nyomában jár; a kultúra azon formájának, melyet tudománynak nevezünk, haladása azt jelenti, hogy az emberiség *mind* több igaz tétel (igazság) birtokába jut; a művészet fejlődése pedig abban áll, hogy mind mélyebben tudja az ember a dolgok örök és jellegzetes lényegét szemléletesen ábrázolni.

A szélső relativizmussal szemben azt a történet-optikai csalódást sem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy mindig inkább az értékfelfogások különbsége szökik szemünkbe, de nem az emberiségnek az a nagy erkölcsi, jogi, művészeti hatalmas objektív értéktökéje, amelyben a fejlettebb népek a történeti élet folyamán mind egyformán megegyeztek. A nélkül, hogy a *consensus gentium* tényét az abszolút érték-karakter ismertetőjegyévé óhajtanók avatni, nem zárkozható el annak elismerése elől, hogy az emberiség a fejlődés kezdetleges fokán túl a legkülönbözőbb népeknél és korokban egy sereg értéktartalmat feltétlen és változatlan érvényigénnyel ruházott fel s ezek megvalósítására törekedett, természetesen különböző mértékben s a maga módján.

A haladásnak, mint az értékrendszer megközelítésének útja nem egyenes, hanem sokszor cikk-cakkos ugyan, de kiirthatatlan az egészséges lelki emberiségből az a hit, hogy bár sok tévedés és küzdelem árán, de lépésről-lépésre az abszolútaknak gondolt eszmények közelébe jut. A történet-fölötti, időtlenül érvényes, örök értékeket az ember nem maga teremti, hanem csak fejlődése folyamán fokozatosan felismeri. Ha ezzel az értékelméleti ideálmussal szemben a szétfolyó, minden objektív értékrendről lemondó relativizmus álláspontjára helyezkedünk, akkor egyáltalában értelmetlenné válik minden elmélkedés a nemzet és állam, s velük az emberiség életének állandó és komoly céljáról és értelméről, egyben haladásáról.